

12. 12. 2022

W P L Y N Ę Ł O

prof. dr hab. Małgorzata Kokocińska
Wydział Ekonomii i Zarządzania,
Instytut Ekonomii i Finansów
Katedra Ekonomii Międzynarodowej i Analiz Rynkowych
Uniwersytet Zielonogórski
m.kokocinska@wez.uz.zgora.pl

Poznań, 04.12.2022

Recenzja rozprawy doktorskiej mgr Małgorzaty Zakrzewskiej
pt. ***Kapitał społeczny jako determinanta rozwoju lokalnego na przykładzie
powiatów województwa zachodniopomorskiego
w przewodzie wszczętym w dyscyplinie Ekonomia***

Promotorem rozprawy jest prof. dr hab. Danuta Kopycińska

Recenzję sporządzono na podstawie decyzji z dnia 28 września 2022 r. Rady Naukowej Dyscypliny Ekonomia i Finanse Uniwersytetu Szczecińskiego o powołaniu mnie na recenzenta rozprawy doktorskiej mgr Małgorzaty Zakrzewskiej realizując uprawnienia do nadawania stopnia naukowego doktora nauk społecznych w zakresie ekonomia i finanse.

1. Znaczenie podjęcia tematu rozprawy doktorskiej

Podjęty temat rozprawy doktorskiej mieści się w zasadniczej części w nurcie mikroekonomii. Podkreślenie tego faktu jest ważne z dwóch powodów. Po pierwsze, testowanie teorii powinno odbywać się na poziomie empirycznym, po drugie, ze względu na dostęp do danych empirycznych i związanych z tym kosztów coraz rzadziej podejmowane są prace w tym obszarze. Z podejściem mikroekonomicznym wygrywają analizy na wyższym poziomie uogólnienia, nie mniej ważne, ale z przewagą do szeroko dostępnych danych, zarówno na poziomie krajowym jak i międzynarodowym. W ostatnich latach dokonał się wykładniczy postęp w samej liczbie i dostępności do tego typu baz danych z towarzyszącym temu postępowi w ich digitalizacji. Na tym tle badania na poziomie mikroekonomicznym, w sensie nakładu pracy i kosztów pozyskiwania danych stały się relatywnie trudniejsze. Sam problem konceptualizacji na obu poziomach badań jest oczywiście neutralny wobec zachodzących zmian. W tym kontekście recenzowana praca jest szczególnie wartościowa bo diagnozuje

sytuację ekonomiczną oraz realne zachowania mieszkańców na poziomie powiatów, o których ciągle mało wiemy.

Czynnikiem wspomagającym jest fakt, że badania ankietowe dotyczące kapitału społecznego w powiatach ziemskich województwa zachodniopomorskiego zostały sfinansowane ze środków programu „Regionalna Inicjatywa Doskonałości” w latach 2019 – 2022.

Podjęcie tematu kapitału społecznego ma merytoryczne uzasadnienie w ewolucji poglądów na czynniki rozwoju gospodarczego, od klasycznego kapitału i pracy, poprzez kapitał finansowy do kapitału społecznego. Ten ostatni, znajdujący już się na pograniczu ekonomii i socjologii a nawet psychologii jest ważnym komponentem nauk społecznych, do których zaliczana jest ekonomia. Kapitał społeczny jest w wersji podstawowej, encyklopedycznej definiowany jako termin z pogranicza ekonomii i socjologii, oznaczający kapitał (jako element procesu produkcji i życia w zorganizowanym społeczeństwie), którego wartość opiera się na wzajemnych relacjach społecznych i zaufaniu jednostek, które dzięki niemu mogą osiągać więcej korzyści (z ekonomicznego i społecznego punktu widzenia). Uważa się, że istnieje pozytywny związek między wysokim poziomem kapitału społecznego a produktywnością gospodarki (www.wikipedia.pl, 2022)

Autorka w przeglądzie literaturowym przytoczyła wiele definicji różnych autorów, między innymi ciekawą definicję ewolucji tego pojęcia, która brzmi następująco: „*to co się posiada (kapitał finansowy i fizyczny) ważne było w czasach przednowoczesnych, to, co się wie (kapitał ludzki) – w czasach nowoczesnych, natomiast to, kogo się zna (kapitał społeczny) – w czasach ponowoczesnych*” [Rymsza, A., 2007] Niezależnie od liczby definicji istnieje konsensus, że współcześnie zarówno kapitał ludzki jak i kapitał społeczny staną się w niedalekiej przyszłości dominującymi czynnikami rozwoju gospodarczego.

Należy podkreślić, że ze względu na zróżnicowania społeczne, wynikające po części z szokowych zmian gospodarczych na przełomie wieków, istotne jest monitorowanie społecznych uwarunkowań rozwoju gospodarczego, szczególnie w ujęciu terytorialnym. Istnieje bowiem ryzyko pogłębiania się tego zróżnicowania, zarówno z perspektywy kapitału ludzkiego jak i społecznego wraz z postępem digitalizacji i postępu technologicznego.

2. Cel, hipotezy i zakresy rozprawy doktorskiej

W przedstawionej rozprawie uwagę koncentruje się na związku kapitału społecznego ze wzrostem gospodarczym, a szerzej z rozwojem gospodarczym. Jak wskazuje Doktorantka, badania takie były prowadzone w Polsce do 2011 roku, obejmując wszystkie województwa i powiaty w ujęciu agregatowym. Badania te jednak nie obejmowały powiatów ziemskich.

Stanowi to lukę poznawczą, tym bardziej, że istnieje szereg argumentów, w tym statystyczny, mówiący o tym, że przeciętne dane statystyczne są na ogół zawyżane przez powiaty grodzkie. Dodatkowo, w województwie zachodniopomorskim, które jest przedmiotem analiz w niniejszej dysertacji istotny jest też argument historyczny, gdyż w większości powiatów ziemskich w tym województwie przed 1991 rokiem dominowały Państwowe Gospodarstwa Rolne, których gwałtowna likwidacja skutkowałą wzrostem bezrobocia oraz marginalizacją społeczną w tych powiatach (w 2004 roku aż 11 powiatów ziemskich z województwa zachodniopomorskiego, stanowiących 61 % ogółu powiatów ziemskich znalazło się na liście 30 powiatów o najwyższej stopie bezrobocia w Polsce)

Zakres rzeczowy dysertacji jest więc z tego punktu widzenia w pełni uzasadniony.

Zakres czasowy obejmuje lata 2004 – 2018. Jest on wystarczająco długi dla oceny zachodzących zmian od czasów wejścia Polski do Unii Europejskiej i związanej z tym polityki spójności aż do dostępności danych w 2018 r. W dysertacji wyróżniono cel główny oraz cele poboczne.

Głównym celem pracy jest empiryczna weryfikacja związku między poziomem kapitału społecznego i rozwojem gospodarczym w powiatach ziemskich województwa zachodniopomorskiego w latach 2004 -2028. (s.10)

Dla głównego celu wyróżniono też trzy zadania badawcze. Są to:

- Analiza kształtowania się aktywności społecznej i obywatelskiej w powiatach ziemskich,
- Analiza kształtowania się mierników rynku pracy i konkurencyjności powiatów ziemskich,
- ustalenie poziomu syntetycznych wskaźników kapitału społecznego i rozwoju gospodarczego oraz analiza związków korelacyjnych między tymi wskaźnikami.

Celami pobocznymi były: *analiza poziomu kapitału społecznego w wybranych powiatach ziemskich województwa zachodniopomorskiego w świetle badań własnych oraz analiza porównawcza uzyskanych wyników do wyników reprezentatywnych badań ogólnopolskich.(s.10)*

Te ostatnie badania skupiły się na analizie poziomu zaufania i społecznej partycypacji mieszkańców.

Dla tak sformułowanego celu głównego i celów pobocznych przyjęto następującą główną hipotezę badawczą :

Istnieje pozytywny i statystycznie istotny związek między poziomem kapitału społecznego i rozwojem gospodarczym w powiatach ziemskich województwa zachodniopomorskiego.(s. 11)

Oprócz przeglądu literatury, w dysertacji dominują badania empiryczne, które podzielono na dwa etapy:

- badania oparte na zmiennych ilościowych
- badania własne.

Tak sformułowanym celom i zakresom badań podporządkowano strukturę pracy.

Dysertacja składa się z sześciu rozdziałów, z których trzy mają charakter teoretyczny a trzy charakter empiryczny.

W rozdziałach teoretycznych dokonano, między innymi, przeglądu literatury przedmiotu, dokonano usystematyzowania koncepcji związanych z rozwojem lokalnym w tym ujmowania kapitału społecznego w koncepcjach rozwoju regionalnego i lokalnego oraz dokonano merytorycznego wprowadzenia do metodycznych założeń przeprowadzonych badań . Wskazano też na trudności w gromadzeniu danych ilościowych.

W rozdziałach empirycznych dokonano analizy kształtowania się mierników aktywności społecznej i obywatelskiej w wybranych powiatach ziemskich na tle poziomu ogólnopolskiego, przedstawiono ocenę poziomu rozwoju gospodarczego za pomocą wybranych mierników i korelację między tymi dwoma obszarami badań. W ostatnim rozdziale empirycznej części pracy przedstawiono wyniki badań własnych z próbą skonfrontowania ich z reprezentatywnymi badaniami ogólnopolskimi. Ankietyzację przeprowadzono w pięciu losowo wybranych powiatach które stanowiły około 30% wszystkich przyjętych powiatów. Były to powiaty: choszczeński, kamieński, stargardzki, świdwiński oraz wałecki. Ankietyzację przeprowadzono w 2019 roku na podstawie autorskiego kwestionariusza. Badania miały charakter reprezentatywny i zostały przeprowadzone przez firmę Centrum Rozwoju Społeczno – Gospodarczego Przedsiębiorstwo Społeczne, sp. z o. o. i zrealizowane metodą CAPI.

Z uwagi na wyrazisty podział pracy na część teoretyczną i empiryczną, w dalszej części recenzji przedstawiono ocenę i uwagi z przyjęciem powyższego podziału.

2. Ocena rozdziałów teoretycznych

Rozdziały teoretyczne 1-3 stanowią szerokie tło, uzasadniające przyjęte podejście do badań własnych. Kluczem, jak można domniemywać, było przede wszystkim wskazanie na związki między samą kategorią kapitału społecznego i wzrostem (rozwojem) gospodarczym oraz przekonaniem, że istnieje możliwość kwantyfikacji tego wpływu. Dokonany przegląd literaturowy nie potwierdził jednak w pełni tego przekonania, gdyż w kontrze do tego poglądu można wskazać odmienne podejście, sugerujące rozłączność badań na gruncie ekonomii i na gruncie nauk socjologicznych czy psychologicznych. Wydaje się, że ta kontrowersja stanowi podstawowy problem wyboru w podejściu do badań empirycznych. Na tle całego przeglądu literatury ten wątek w kontekście całej rozprawy mógłby być bardziej wyeksponowany na tle

wielu innych kontrowersji, które dotyczą prawie wszystkich kategorii, związanych z kapitałem społecznym, takich jak sama jego definicja, podmiotowość i poziom, wymiary i typy, wartość ekonomiczna oraz finalnie jego pomiar. Wszystkie wskazane kontrowersje są w dysertacji z dużą erudycją opisane i tekst ten wnosi istotną wartość intelektualną. Wspomniana kluczowa kontrowersja nie została jednak autorsko wyraźnie rozstrzygnięta i raczej pozostała otwarta. Równocześnie przegląd literatury dowodzi, że jedynym wspólnym i akceptowanym poglądem badaczy jest przyjęcie do badań dwóch aspektów kapitału społecznego – partycypacji i zaufania. Równolegle, (Autorka przywołuje ten pogląd) *niektórzy ekonomiści stoją na stanowisku, że pojęcia przypisywane kapitałowi, jak policzalność, lokalizacja, właściciel z wyłącznością do dysponowania nim, przy kapitale społecznym są trudne do zidentyfikowania, co w konsekwencji eliminuje go z analizy jako jednej z form kapitału.*(s. 28)

Na tym tle wkładem własnym jest zawężona, autorska definicja kapitału społecznego, który traktowany jest w dysertacji jako kapitał wynikający z aktywności indywidualnej jednostek; przez zaufanie i partycypację rozwija relacje społeczne, przez co staje się dobrem publicznym mogąc wpływać korzystnie na funkcjonowanie relacji społeczno - gospodarczych. Tym samym nadano tym relacjom charakter warunkowy.

Ten punkt wyjścia prowadzi dalej do kwestii pomiaru i jego możliwości powiązań ze wzrostem gospodarczym, co stanowi cel pracy.

Zagadnieniem, który w rozprawie traktuje się jako pomost między przeglądem literaturowym a metodyką badań własnych jest rozumienie i znaczenie kapitału społecznego w rozwoju lokalnym, co jest uzasadnione przestrzennym zakresem badań. Treść tego rozdziału wydaje się w części nadmiarowa w stosunku do głównego celu pracy. Jego istotną, najbardziej inspirującą badania własne i równocześnie istotnie powiązaną z celem pracy częścią jest ukazanie kapitału społecznego w koncepcjach rozwoju lokalnego. Ten, równoległy do poprzedniego, przegląd literaturowy jest wysoce satysfakcjonujący. Jego zwieńczeniem jest umiejscowienie kapitału społecznego w konkretnych teoriach i koncepcjach rozwoju regionalnego. W podsumowaniu zabrakło jednak autorskiej oceny stopnia kompatybilności przedstawionych dziewięciu koncepcji z własną koncepcją badań lokalnych.

Metodyka badań własnych, jako trzeci element rozważań teoretycznych stanowi już bezpośrednio przejście do zaprojektowanych badań empirycznych

3. Ocena rozdziałów empirycznych

Rozdziały empiryczne zostały logicznie zaprojektowane według jasnego klucza, począwszy od badań ilościowych do badań jakościowych, odpowiadając w kolejności na pytania: *co ludzie robią i co ludzie czują*.

Badania ilościowe składają się w kolejności z następujących elementów:

- dobór zmiennych diagnostycznych, w wyniku którego do badań przyjęto wszystkie dostępne dla powiatów i porównywalne lub doprowadzone do porównywalności w całym okresie badawczym mierniki kapitału społecznego i mierniki rozwoju gospodarczego. Są one ograniczone ilościowo ze względu na długi okres badawczy. Łącznie przyjęto 19 wskaźników, w tym stymulanty i destymulanty,
- określenie kształtowania się aktywności społecznej, na podstawie przyjętych czterech wskaźników, dotyczących liczby klubów sportowych, fundacji, stowarzyszeń i organizacji społecznych, liczby członków klubów sportowych oraz destymulantę, w postaci przestępstw w zakończonych postępowaniach,
- określenie kształtowania się aktywności obywatelskiej, na podstawie pięciu wskaźników, dotyczących generalnie frekwencji wyborczej w różnego typu wyborach i referendum,
- określenie kształtowania się mierników rynku pracy na podstawie czterech wskaźników, dotyczących takich zagadnień jak: stopa bezrobocia, udział bezrobotnych wg czasu pozostawania bez pracy w stosunku do bezrobotnych ogółem, liczba pracujących, przeciętne wynagrodzenie brutto,
- określenie kształtowania się liczby podmiotów gospodarczych na podstawie trzech wskaźników, dotyczących liczby podmiotów REGON w dwóch wariantach oraz osób prowadzących działalność gospodarczą,
- określenie kształtowania się mierników finansów jednostek samorządu terytorialnego i potencjału rozwojowego przedsiębiorstw na podstawie trzech wskaźników, takich jak dochody własne budżetów powiatowych, nakłady inwestycyjne w przedsiębiorstwach i wartość brutto środków trwałych,
- określenie syntetycznych wskaźników kapitału społecznego i poziomu rozwoju gospodarczego oraz finalnie,
- określenie związku między syntetycznymi wskaźnikami kapitału społecznego i poziomu rozwoju gospodarczego przy różnych poziomach istotności.

Wszystkie wskaźniki spełniają warunki statystyczne w zakresie ich porównywalności a ich kształtowanie się jest szczegółowo przedstawione w postaci zestawień tabelarycznych a także detalicznych informacji w tekście.

Szczegółowość i tym samym precyzyjność tych analiz, którą należy podkreślić, stanowi sama w sobie wartość poznawczą, która nie przełożyła się jednak na wyraźny obraz związków między kapitałem społecznym a rozwojem gospodarczym.

W zdecydowanej większości ujęć cząstkowych wyniki są rozbieżne między powiatami, nie pozwalając na syntetyczną i jednoznaczną konkluzję. Można postawić też pytanie o zasadność poszukiwania różnic między powiatami, skoro ich charakterystyka jest podobna terytorialnie i historycznie a źródła różnic mogą tkwić w zupełnie innych obszarach, dotyczących raczej kapitału ludzkiego czy polityki gospodarczej.

Autorka w podsumowaniu tej części pracy przyznaje, że mimo szczegółowości badań nie udało się ustalić zachodzących w długim okresie tendencji. Przeprowadzona analiza w latach 2004 – 2018 pozwala jedynie na generalne stwierdzenie, że *na tle ogólnopolskim poziom rozwoju gospodarczego w badanych powiatach- przy przyjętych miernikach- był niski.*

Z kolei na podstawie uzyskanych wyników korelacji stwierdzono, że *tylko w powiecie polickim i tylko przy poziomie istotności 0,1 wystąpił dodatni związek między syntetycznymi wskaźnikami kapitału społecznego i syntetycznymi wskaźnikami rozwoju gospodarczego.* (s.143)

W związku z tym hipotezę badawczą zweryfikowano negatywnie.

Na drugą część badań jakościowych, jak wspomniano wcześniej składały się analizy dotyczące zaufania indywidualnych respondentów oraz analiza poziomu partycypacji respondentów. Ta część badań, traktowana jako poboczna przyniosła bardzo interesujące wyniki, w tym wynikające z porównania poziomu kapitału społecznego w wybranych powiatach ziemskich województwa zachodniopomorskiego do poziomu reprezentatywnych badań ogólnopolskich.

Wynika z nich, że uzyskane wyniki z badań własnych są kierunkowo tożsame, ale relatywnie gorsze w stosunku do badań ogólnopolskich. Między innymi zdiagnozowano niższy i dużo niższy poziom zaufania do ośmiu organizacji wymienionych w ankiecie i pięciu instytucji. Odsetek respondentów oceniających w stopniu wyższym, choć zróżnicowanym od badań ogólnopolskich, dotyczył poziomu zaufania indywidualnego, zaufania do sądów, uczestnictwa w strajku, podpisania petycji i udziału w demonstracji. Te przewagi trudno uznać za wspierające wzrost gospodarczy.

Generalny wniosek sprowadza się do stwierdzenia, że *kapitał społeczny nie stanowił podstawowego czynnika rozwoju gospodarczego w powiatach ziemskich województwa zachodniopomorskiego i wciąż głównym motorem rozwoju społeczno-gospodarczego pozostaje kapitał ekonomiczny i kapitał ludzki.* (s. 182)

Przy wszelkich zastrzeżeniach Autorki co do braku warunków do pełnej porównywalności badań, powyższa konkluzja jak i samo dokonanie tych badań stanowi istotny wkład do dyskusji nad poziomem i rolą kapitału społecznego w Polsce oraz jego zróżnicowaniu terytorialnym.

Przedstawione uwagi krytyczne i dyskusyjne nie umniejszają merytorycznego wkładu Doktorantki w wyjaśnianie procesów ekonomicznych.

Biorąc pod uwagę kompetentne przeglądy literatury, właściwie zaprojektowane badania empiryczne i ich perfekcyjne udokumentowanie a także rzetelne podejście do wnioskowania uważam, że rozprawa doktorska mgr. Małgorzaty Zakrzewskiej zasługuje na wyróżnienie Rady Naukowej Instytutu Ekonomii i Finansów, o co niniejszym wnioskuje.

4. Ocena końcowa

Recenzowaną rozprawę doktorską mgr. Małgorzaty Zakrzewskiej pt. *Kapitał społeczny jako determinanta rozwoju lokalnego na przykładzie powiatów województwa zachodniopomorskiego* oceniam jednoznacznie pozytywnie i stwierdzam, że przedstawione osiągnięcia naukowe stanowią wkład w rozwój dyscypliny Ekonomia (obecnie : Ekonomia i Finanse) Przewód doktorski został wszczęty na mocy ustawy z 14 marca 2003 r. o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki (Dz.U.z 2017 r.poz.1789)

8.12.22

